

tartás terminológiájában már a 9. század előtt (pl. *nyargal, hajt, terel, hág, búg, szop, nyerít, béget*). Az ősmagyar korig visszavezethető szakszavak közül napjainkra sok elavult (pl. *tulok, üvecs, olló, gyermekló, emlő, zablá, lóra elleni*), de azért ma is ez a több mint ezer esztendőszó-készlet teszi ki a magyar állattartási terminológia javát, meghatározó részét.¹⁹

Györffy György

A MAGYAR HONFOGLALÁS KÉRDÉSEIRŐL

A magyarok vándorlását és a honfoglalást a kutatók eltérő módon képzelik el. Ennek oka a források gyér voltában keresendő. Hogy a forrásadottságok mennyire meghatározzák a honfoglalásba torkolló steppei népvándorlások ismeretét, elég röviden összehasonlítani a hunok, avarok, magyarok és a kunok útjának ismeretét az Ural-vidéktől a steppe-országút utolsó állomásáig, a Kárpát-medencéig. A hunok Nyugat-Ázsiából történt elindulásának az okát források nem világítják meg, csak annyit tudunk, hogy 375-ben megtámadták az alánokat, ezzel népvándorlást indítva el. Az avarok előnyomulásának fázisai 463 körüli megjelenésüktől nagyjából adatoltak, de honfoglalásuk lefolyása az 560-as években homályban van, aminek egyik oka, hogy Baján kagán és utódai saját történetüket nem vésették kőbe, mint a türkök. A magyar honfoglalás előzményei és lefolyása mohamedán, bizánci és nyugati források egybevetésével nagyjából rekonstruálható, és ez többé-kevésbé egyeztethető a magyar krónikákban feljegyzett hagyománnyal, de pontos kronológiáját illetően nincs teljes egyetértés a kutatók között. Ami végül a mongol invázió által kiváltott kun vándorlást illeti, ennek az eseménysornak a mozzanatait számos kortárs író feljegyezte, s így a Kárpát-medencébe való költözésük kiváltó okai és lefolyása egyértelműen rekonstruálhatók.

A magyar honfoglalás történetének vitatott kérdéseit két témakör szerint csoportosítom: 1. a rá vonatkozó források szavahihetősége; 2. az eseménysor történeti lefolyása, közelebről a kiváltó okok, a kronológia és a térszín szemszögéből.

Ami a *források adatainak értékét* illeti, a magyar őstörténetben különös szükség van ezek árnyalt kritikájára, hiszen a források skálája a néhány szavas egykorú feljegyzésektől az évszázadokkal később írt regényes irodalmi feldolgozásokig terjed. Kortárs szemtanú feljegyzése ugyan nem áll rendelkezésünkre, de egyes részleteket illetően van egykorú, szomszéd országbeli levél és követjelentés töredéke (ilyen Theotmár salzburgi érsek 900. évi levele mellett az *Annales Fuldenses* 896. évi bejegyzése és Georgios monachos folytatójának krónikája), van antik irodalmi szövegeket is idéző egykorú auktor, mint Regino prümi apát és Bölcs Leó császár, van olyan szerző, Konstantinos Porphyrogenetos, aki 50–55 év előtti követjelentések mellett magyar informátor

¹⁹ Az előadásban felvetett problémák részletesebb kifejtését és adatolását lásd PALÁDI-KOVÁCS ATTILA: „Keleti hozadék” a magyar pásztorkultúrában. Emlékkönyv a Túrkevei Múzeum 30. évfordulójára. Túrkeve, 1981. 109–125.; PALÁDI-KOVÁCS ATTILA: A magyar állattartó kultúra korszakai. Doktori értekezés. Budapest, 1985. MTA Könyvtárának Kézirattára.

egyoldalú és tolmácsolással megrontott történeti hagyományait közvetíti. S noha ezek a művek is a 70 évre tehető emberi emlékezet határán belül készültek, azon az időhatáron belül, amikor a híradások még ellenőrizhetők más visszaemlékező tanúkkal, az említett szerzők közlései is olyan különböző forrásértékű részekből tevődnek össze, amelyek hitelesség szempontjából szélsőségesen eltérnek, és ha megpróbálnánk tipográfiailag megkülönböztetni értéküket, egyes mondatokat, sőt olykor szavakat is szélsőségesen eltérő nagyságú betűkkel kellene visszaadni. Hogy példát hozzak fel, Regino prými apát, aki évkönyveit a 906. évig vezette és 908-ban dedikálta az augsburgi püspöknek, kortársa volt a honfoglaló magyaroknak és három ízben beszél róluk: a 889. év alatt a besenyők által Szkítiából való kiűzetésükről és a Kárpát-medencébe való költözésükről tudósít, említést téve tíz évvel később történt itáliai kalandozásukról, és az ókori Justinus szkíta történetének szavaival részletesen ismertette őket, de tévesen ugyanezen év alatt szól a normannok két évvel korábbi párizsi kalandozásáról is. Szvatopluk 894. évi halála kapcsán említi Morvaország megdöntését a magyarok által, ami 8 évvel később történt, végül, ismét hibásan, a 901. év alatt szól az 899–900. évi itáliai magyar kalandozásról. Mivel ez az egyetlen nyugati forrás, amely más forrásokkal összhangban a Thanais felől előnyomuló besenyők támadásának tulajdonítja a honfoglalást, a magyar krónikáírók és történészek a múlt századig a 889. évet tekintették a honfoglalás évszámának. Szabadunkban több filológus ezt az évadatot egyeztette a Konstantinos említette első besenyő támadással. Regino évadatai azonban megbízhatatlanok, mivel ő nem évről évre jegyezte fel a hallottakat, hanem utólag rendezte véke alá az eseményeket, és valószínűleg, hogy egy, a steppén lezajlott népeltolódás híre eljuthatott hozzá, mikor a birodalom keleti végén lévő és a keleti-frank uralkodótól függő Morvaország elbukásának idejét sem ismerte, amihez hozzátehetjük, hogy egyes steppenépek elmozdulásainak időpontját a magyar gesztáírók sem észlelték és jegyezték fel. Annál meglepőbb Regino kitűnő informáltsága a honfoglalást előidéző besenyő támadásról és a Kárpát-medence akkori politikai viszonyairól. E historizáló, de lényegében helyes meghatározás: *Pannoniorum et Avarum solitudines* mellett tudta, hogy ez a térség három ország végvidéke: *Carantanorum*, *Marahensium ac Vulgarum fines* volt. Milyen információ révén juthatott ez tudomására?

Ha Reginónak a magyarokkal kapcsolatos híreit vesszük szemügyre, kiderül, hogy a három említés közül kettőben a 899–900. évi itáliai kalandozásról szól, s ezzel kapcsolatban olyan részletet is közöl, hogy a magyarok Liudward vercelli püspököt elfogták, majd kincseitől megfosztva elengedték. A besenyők *Pecinaci* névalakja a szlávok által használt névalakhoz áll legközelebb, s mivel az itáliai kalandozás Arnulf császár felkérésére történt, aki nyilván pannóniai szláv vezetőkkel biztosította, hogy a magyar sereg az uralma alatt lévő Pannónián nagyobb kártétel nélkül haladjon át, számolnunk kell a vezetők, illetőleg a tolmácsok között egy latin históriai műveltségű pannóniai szláv pappal. Ez tudhatta és közölhette Lombardiában az érdeklődőkkel, hogy a Kárpát-medence, legalábbis részben, „pannonok és avarok pusztája”, még inkább azt, hogy adott időpontban a Dunántúl Karantán-végeknek, a Nyitra-vidék Morva-végeknek és a Kárpát-medence délkeleti része Bolgár-végeknek számított. Ezt az értesülést akár a vercelli püspök, akár egy más, Itáliából jövő pap továbbíthatta a lombardiai és burgundiai hírekben igen jól tájékozott lotharingiai apátnak. Hogy a magyar vezetők a keresztény papsággal jó

viszonyt tartottak fenn, arról nemcsak Method érsek és a magyarok „királya” közti 884. évi meghitt találkozás tanúskodik, hanem Theotmár salzburgi érsek 900 előtti szövetkezése a magyar vezérekkel, és az, hogy a következő években Bölcs Leó császár egy görög klerikust küldött a magyarokhoz követségbe. Regino híradásának földrajzi vonatkozása felér egy követjelentéssel, évszáma azonban csak hozzávetőleges: úgy értékelendő, hogy a Szkítiából Pannóniába költözés a IX. század vége felé történt.

Ezt a részletet azért emeltem ki, hogy hangsúlyozzam, a források helyesen csak az író ismeretanyagának, a hozzá vezető információ útjának és irodalmi módszerének figyelembevételével értékelhetők.

Ami a magyar honfoglalás okait illeti, a különféle országokból és időből eredő források megerősítik Regino állítását, hogy a fő ok a besenyők támadása volt. A magyaroknak régebbi hazájukból a besenyők által történt kiűzéséről Konstantinos Porphyrogennetos legalább három elkülöníthető forrás alapján szól. A „De administrando imperio” 37., „A besenyők néperől” c. fejezetében főként egy olyan jelentésből merít, amely a besenyőknek a Don és a Duna közti új hazájába költözését követően készült a besenyő törzsek és vezérek nevének felsorolásával. E forráshely szerint: „Abban az időben pedig, amikor a besenyőket (*Πατζνακίται*) saját földjeikről kiűzték, vezérek voltak”, s ezután sorolja fel a nyolc besenyő törzs és vezérei nevét. Mivel a bizánci kormányzat számára igen fontos volt tudni, hogy ki költözött a Krím-félszigettel szomszédos Don és Duna közti területre, ez az informálódás nem sokkal az után történt, hogy az úzok a besenyőket régi hazájukból Etelközbe űzték. A fejezet elején Konstantinos közli, hogy műve írása előtt, a 950 körüli évek előtt 50 (*πεντήκοντα*) évvel űzték ki az úzok a kazárokkal összefogva a besenyőket, majd másodszer javítja e számot 55 évre (*πεντήκοντα πέντε*), mondván, hogy a besenyők „urai ennek a földnek — mint mondottuk — ötvenöt éve”. A helyesebb 55 év a 895 körüli évekre datálja az úz—besenyő—magyar népeltolódás idejét.

Konstantinos második forrása Gábrriel bizánci klerikus jelentése küldetéséről a magyar vezérekhez. Műve 8. fejezetében írja: . . . amidőn valaha (*ποτέ*) Gábrriel klérikus császári parancsból (*ἀπὸ κελεύσεως βασιλικῆς*) elküldték a türkökhöz és ez azt mondta nekik: „A császár parancsolja (*δηλοποιεῖ*) menjetekek és űzzétekek ki a besenyőket lakóhelyeikről és telepedjetekek le ti ott, hiszen korábban ti laktatok ott”, a türkök, azaz a magyarok minden vezére tiltakozott arra hivatkozva, hogy a besenyők nagyon erősek és nagy ország az. (DAI. I² 56—57.)

Gábrriel követségének idejét Bury Bölcs Leó korára (BZ. 1906. 563, 568), Moravcsik a 927. utáni évekre tette (DAI. II. 16). Mi határozottan Bury véleményéhez csatlakozunk, három okból: 1. Konstantinos, aki 927-ben 22 éves társcsászár volt, nem azt írta, hogy „mi küldtük” Gábrriel klérikus, hanem azt, hogy „valaha” küldték őt. 2. A bizánci—magyar viszony, ami ebből a követküldésből kiderül, arra mutat, hogy a császár alárendelt népnek tekintette a magyarokat, akiknek parancsolni lehet. Ez a viszony pedig csak Bölcs Leó uralkodása alatt állt fenn. Bölcs Leó Taktikájában ugyan a türk-magyarok harcmodorát nem önálló megfigyelés alapján írta le, hanem a Maurikios-féle Taktikának a VI. századi türkökre vonatkozó leírását másolta ki, de hozzáfűzte fia, Konstantinos részére: „. . . nem azért írtuk le számodra, mintha a türkökkel készülnél hadakozni, mert ők most nem szomszédaink, sem ellenségeink, sőt inkább a rómaiak alattvalóinak (*ὕπηκοσι Ῥωμαίους*) akarnak

látszani”. (MHK. 43—44; Moravcsik: Fontes 23.) Az a politikai helyzet, hogy a magyarok a rómaiak hűbéreseinek akarnak mutatkozni, csak közvetlenül a honfoglalás utáni években állhatott fenn, amikor a besenyők által a Kárpát-medence keleti felébe űzött magyarok a Bizánci birodalom támogatását keresték. 3. A magyarok politikai helyzete Európában 927 körül már annyira megerősödött, hogy az Avar birodalom szerepébe lépett. 900-tól a magyarok már az egész Kárpát-medencét birtokolták, 902-ben megdöntötték Morvaországot, 905 és 927 között pedig kalandozásaikkal Itália, Bajorország és Szászország uralkodóit segítő szövetségi vagy adófizető viszonyra kényszerítették; 922-ben éppenséggel Berengár biztatására a bizánci uralom alatt lévő Apuliát támadták. A bizánci diplomácia 927-ben nem lehetett olyan tájékozatlan, hogy a magyarok vezéreit, mint hűbéreseit, Gábrriel klérikus révén utasíthatta volna a besenyők kiűzésére országukból, amelyben ezek már 32 éve meggyökeresedtek. Hogy Bizánc a 920-as években milyen nagyra becsülte a „nyugati türkök”, azaz magyarok erejét, az kiderül Nikolaos Mystikos konstantinápolyi pátriárka 925 körül Simeon bolgár cárhoz írt leveléből.

Gábrriel klérikus közléséből vagy egy vele közel egykorú megbízható forrásból ered a honfoglalást megelőző magyar—bolgár háború hiteles leírása a 40. fejezetben. Eszerint Leó császár felkérésére a magyarok sereget küldtek Simeon bolgár cár ellen. A sereg vezére a szövegösszefüggésből kitetszően Árpád fia Levente (*Λιούβριτα*), a hét magyar törzshöz csatlakozott három kabar törzs feje volt. E kalandozás után Simeon cár „a besenyőkhöz küldött és megegyezett velük, hogy megsemmisítik a türköket. És amikor a türkök hadjáratra mentek, a besenyők Simeonnal a türkök ellen jöttek, családjaikat megsemmisítették és a türköket . . . elűzték Atel és Kuzu” nevű hazájukból.

A honfoglalást megelőző magyar—bolgár háborút más bizánci és nyugati források egyértelműen beszélik el, sőt maga Konstantinos még egyszer kitér egy részletére műve 51. fejezetében.

Ezektől teljesen független a 38. fejezetben leírt információ, mely a 948-ban Bizáncban járt magyar küldöttség tagjaitól ered. E küldöttség, melyet Bulcsú karcha, a magyarok harmadik vezére és Árpád dédunokája, Tormás hereg vezetett, Árpád uralomra jutását tendenciózusan beszélte el, Árpád fiainak felsorolása közt pedig a legidősebb Leventét nem is említi, viszont a Pontus vidéki hazát a helyes *Etelküzü* névalakban közölte.

A fél évszázada lezajlott honfoglalás okát és következményét eléggé felszínesen így ismerteti: „. . . a besenyők rátörtek a türkökre és fejedelmükkel, Árpáddal együtt elűzték őket. A türkök . . . elűzték Nagy-Morvaország lakóit és megszállták ezek földjét.”

Konstantinos ebben is megmutatkozó ismeretei a Kárpát-medence IX. századi viszonyairól értéktelenek. Nagy-Moráviáról lényegében csak annyit tudott, hogy Szvatopluk halála után a magyarok elpusztították, de hogy ez az elpusztult ország pontosabban hol feküdt, arról nem volt tudomása. Mindemellát a végső fokon görög, besenyő és magyar információk alapján írt művéből egyértelműen kiderül, hogy a magyarokat a besenyők és a velük szövetekezett bolgárok űzték ki Etelközből. A besenyők előnyomulását Etelköz keleti felébe azonban nem Simeon cár hívása váltotta ki; a magyar honfoglalás egy, a steppén lejátszódott népeltolódás utolsó mozzanata volt.

Arab források szerint Ibrahim ibn-Ahmed szamanida emír 893. tavaszi hadjáratán verte tönkre a türköket, amivel feltehetően egyidejű volt, hogy a kimek-törökök megtámadták az úzokat, más néven torkokat. A menekülő

úzők a besenyőkre rontottak és elűzték őket hazájukból úgy, hogy a Volga keleti partján, valahol Szaratov táján csak egy kisebb csoportjuk maradt, akiket Ibn Fadhlán 922-ben ott talált. A besenyők 893 második felében vagy végén menekülhettek a Volgán és a Donon át a magyar lakterület keleti részére, feltehetően a Dnyeperig jutva el. Nézetem szerint ekkor mehetett a magyarok első fejedelme, Levedi Kazárországra a kagán segítségét kérni a besenyők ellen, a magyar vezérek pedig az idős Álmos, a főhatalmat kezében tartó hadvezér helyébe fiát, Árpádot választották.

Azt a kérdést, hogy a magyar *honfoglalás mikor zajlott le*, a történészek zöme száz év óta a 895. évben állapította meg. A tudományos közvéleményben mindamellett napjainkig megjelennek azoknak a középkori nézeteknek az új változatai, melyek szerint a Szkítiából jött népek, a szkíták, hunok, avarok részben vagy egészben magyarok voltak, ill. magyarul beszéltek, s így honfoglalásuk magyarok beköltözését is jelentette. Kétségtelen, hogy a magyarok ugor kor utáni őshazája, az Ural-hegység déli végénél érintkezett a steppeországgal, és feltehető, hogy magyar néprészek már korábban is sodródtak a Kárpát-medencébe, de ezek nem tettek ki olyan jelentős tömeget, hogy megváltoztatták volna a Kárpát-medence etnikai képét. Mindenesetre mindmáig nem sikerült magyar nevet viselő népcsoportot 895 előtt a Kárpát-medencében találni; a IX. századi mohamedán geográfusok viszont a Don és a Duna között nevezték *Madzsharíja* néven.

A magyarok beköltözését az *Annales Fuldenses* egykorú feljegyzései alapján datáljuk 895-re, amennyiben ennél az évnél jegyezték fel röviden a magyar—bolgár háborút, mely a magyarokat sújtotta; ugyanezt a 896. évnél a Regensburgba érkezett Lázár bizánci követ beszámolója nyomán bővebben beszélték el. Ez a beszámoló pedig több részletet tekintve egyezik azzal, amit Georgios monachos folytatója a honfoglalást megelőző magyar bolgár harcokról elmond. A besenyő—bolgár támadást mindamellett megelőzték 894-től kezdve harcok Pannóniában, amelyek a honfoglalás előzményének tekinthetők, és az sem zárható ki, hogy egyes népcsoportoknak Galícia felől csak 896-ban vagy ezt követően sikerült a Kárpát-medencébe bejutniuk.

Ami az *előzményeket* illeti, 894-ben Szvatopluk felkérésére egy magyar sereg rész Pannóniát pusztította; időközben pedig Szvatopluk Morvaországban meghalt. A magyarok kivonultak Pannóniából, de nincs kizárva, hogy egy részük a Kárpát-medence északkeleti részén maradt. 894-ben Bölcs Leó felkérésére egy magyar seregrész Bulgáriába kalandozott; a görögök gondoskodtak hajókról, az Al-Dunán oda- és visszaszállításról, majd kiváltották a foglyokat. 895 elején a magyarok serege — valószínűleg Árpád, a vezérlő fejedelem vezetésével — Etelközt elhagyva külföldön harcolt; ekkor támadták meg a besenyők és bolgárok az otthon maradt magyar törzseket a Dnyeper és Al-Duna közti hazájukban, aminek következtében a nép zöme a Kárpátok hágóin át menekült új hazájába. Az utóbbi két mozzanat a magyar krónikákban a kétféle honfoglalás-leírásban jelentkezik: az első Árpád győzelmes honfoglalása Ungvár irányából az Alföld irányába; a második a hét törzs népének menekülése a támadó és állataikat felfaló sasok elől Erdélybe. Mind a két leírás valós történeti tény tükröz. Amíg Árpád benyomult a nagyrészt bolgárok által uralt Alföldre, a bolgárok és besenyők kiűzték a magyarokat Etelközből. Ami a beköltözés irányát illeti, valószínű, hogy Árpád serege a Vereckei-hágón, a későbbi „Orosz-kapun” kelt át és Munkácsnál ért ki az Alföldre. A besenyő és bolgár támadás elől menekülő zöme Radnánál, az Ojtozi-szoro-

son, a Bodza és Prahova völgyén át és a Töröcsvári-hágón át jöhetett be Erdélybe. Az Al-Dunánál való bejövétel azért elképzelhetetlen, mert ennek előtere volt a bolgárok támadásának és menekülésének egyik fő útvonala.

Feltehető, hogy a besenyők támadása elől a magyarokkal keleti szlávok is költöztek a Kárpát-medencébe, ugyanakkor a magyarokhoz csatlakozott kazárok egy csoportja Kijevben is maradhatott.

Arra nézve, hogy egy jelentős néprész beköltözése a Kárpát-medencébe nem egy-két hónap alatt zajlott le, egy konkrét analógiával szolgálhatunk. 1335. október 6-án Károly Róbert király kiadott egy adómentességet biztosító levelet László kalocsai érsek Krassó megyei birtokaira, mivel az érsek és várnagya a király megbízásából hosszabb időt volt kénytelen tölteni a Szerbiával határos Krassó megyei végeken, Bogdán román vajda Magyarországra költözésének lezajlása kapcsán (*de transitu et translatione Bogdan woyvode filii Mykula de terra sua in Hungariam, cuius translatio . . . per plura tempora duravit*). A megadott időpontok, amikor az érsek a király megbízásából a déli határon tartózkodni kényszerült: *a festo Omnium Sanctorum usque ad festum Epiphaniarum Domini, secundo deinceps usque ad festum Pentecostes, et tertio demum usque ad festum Assumptionis Beate Virginis ipsum residentiam facere in partibus confinii regni in servitiis nostris opportuisset* (Cod. dipl. Andegavensis III. p. 201; Doc. Val. n. 45). Az első ott tartózkodás 1334. november 1-jétől 1335. január 6-ig, a második június 4-ig és a harmadik augusztus 15-ig terjedt; a közbeeső időben az érseknek nyilván székhelyére kellett visszatérnie. Észreint ez a román beköltözés Szerbia felől Magyarországra megszakításokkal tíz és fél hónapon át zajlott.

895 és 900 között a magyarok hazája a Kárpát-medence keleti fele volt. 899-ben Arnulf, a Pannóniát is birtokló keleti frank császár felbérelte a magyarokat az Észak-Itáliában uralkodó Berengár király megtámadására. A magyarok Itáliában harcoltak, amikor a velük szerződő Arnulf meghalt. A 900-ban Itáliából hazatérő hadsereg könnyen birtokba vehette Pannóniát, amelyen át szabad átvonulást élvezett. A fuldai évkönyvek szerint 900 őszén a magyarok már a Duna déli és északi partjairól indítottak támadást Bajorország ellen és utána Pannóniába tértek vissza. Az északi partról való indulás jelzi, hogy 900-ban birtokukba került a *Marahensium fines*, Nyitra—Pozsony vidéke is. 902 őszén döntötték meg a magyarok a Morva völgyében elterülő Nagy-Moráviát, 907-ben pedig Pozsony mellett tönkreveték a támadó bajor hadsereget, ami véget vetett a százéves frank uralomnak Pannóniában. Ettől kezdve a magyarok nyugati határfolyója 970 tájáig az Enns lett, amint ez volt az avarok határa 800 tájáig.

Az a körülmény, hogy a magyarok a X. század közepétől meginduló görög, majd latin térítési kísérletek után felvették a kereszténységet és Szent István király 42 éves uralma alatt Karoling típusú királyságot hozott létre, azt jelentette, hogy a további népvándorlások hullámai Magyarországon megtörtek, és az előnyomuló nomád népeknek már csak töredékei települhettek az országba.